

KINCSES KATALIN MÁRIA – TUZA CSILLA

CÉHTÖRTÉNETI KUTATÁSOK ÉS SZÁMÍTÓGÉPES ADATBÁZIS*

Historical research of guilds in the Carpathian Basin had approached the subject from an ethnographical and art historian viewpoint up until the last few decades. In the 1970s and 1980s the Commission of the Hungarian Academy of Sciences in Veszprém undertook the organisation of conferences and symposiums in this research field. The Association of Craftsmanship History, established within the framework of the Hungarian Academy of Sciences in the late 1990s, formulated immediately the aim of establishing a guild database that would cover the whole Carpathian Basin. The elaboration and launching of the guild database, as well as its placing in international framework, started in 2012 with the support of the Hungarian Scientific Research Fund (OTKA). This paper describes the new guild database, its aim, utility, the current results, and the perspectives as in Hungary and abroad.

A céhes kutatások történetéből¹

1975-ben alakult meg a Magyar Tudományos Akadémia Veszprémi Területi Bizottságának Kézművesipartörténeti Munkabizottsága, amely a magyarországi céhtörténeti kutatásokat koordinálta: az ország különböző pontjain és intézményeiben zajló munkálatokat kiterjesztette és mintegy három évtizeden keresztül irányította.² Nemcsak egy-egy régió szakembereit fogta össze, tevékenysége országos hatókörű volt. Az 1970-es évektől 2001-ig tíz alkalommal rendezett tudományos tanácskozásokat, melyeken a szakemberek: társadalom- és gazdaságtörténészek, néprajztudósok, muzeológusok, levéltárosok időről időre kijelölték a kutatások időhatárát, tematikáját, tárgyát, határait, lehetőségeit, főbb szempontjait.

1978-tól nemzetközi szimpóziumokat is szerveztek.³ Ennek jelentőségét nem lehet eléggé hangsúlyozni, különösen a magyar gazdaság-, ezen belül a céhes vagy ipartörténeti kutatások és nemzetközi kapcsolatainak mai, aktuális álla-

* Jelen közlemény szerzői a magyarországi céhes adatbázisról a Magyar Tudomány című akadémiai folyóirat 2014. júliusi számában számoltak be munkájukról. (KINCSES–RÁBA–TUZA, 2014.) A mostani írás ennek a beszámolóknak jelentősen átdolgozott, aktualizált és bővített változata, többek között a céhes adatbázis bővebb technikai leírása helyett annak hasznát, valamint a céhes kutatások aktuális helyzetét kívánja bemutatni.

¹ A magyarországi céhes kutatások történetéről, a kézművesipar-történeti kutatások keretein belül, melynek historiográfiája teljes mértékben feltárt, eddig több összefoglaló is készült: DOMONKOS–NAGYBÁKAY, 1992. (bibliográfia); DÓKA, 2002.; ÉRI, 2002.; Bőséges irodalommal: SZULOVSKY, 2005. (Bevezető és passim.) Irodalmi összefoglalóval: MÁRKUSNÉ, 2012., valamint KINCSES–RÁBA–TUZA, 2014.

² Az akadémiai bizottság működésének története, eredményeinek értékelése, összefoglalása: DÓKA, 2002.; ÉRI, 2002.; KAPOSÍ, 2002.; PALÁDI-KOVÁCS, 2002.; SZULOVSKY, 2002b; VERES, 2002.; MÁRKUSNÉ, 2012.

³ A szimpóziumok előadásainak bibliográfiája: SZULOVSKY, 2002b 171–195.

potát tekintve.⁴ Az akadémiai bizottság tevékenysége, illetve a céhtörténeti kutatás a magyar történet- és néprajztudomány egészét tekintve, annak nemzetközi kapcsolatrendszerében rendkívül fontos volt. A négy nagy Nemzetközi Kézművesipartörténeti Szimpóziumon (1978., 1982., 1986., 1994.) az 1990-es évek közepéig folyamatosan vettek részt európai, elsősorban német, osztrák és cseh, valamint svájci, szlovák, lengyel, horvát, flamand, spanyol, svéd, szlovén és a baltikumi államokból érkező szakemberek.⁵

A 2001 októberében megtartott, számvetés céljából összehívott kétnapos budapesti X. Kézművesipartörténeti Szimpóziumnak kiemelkedő jelentősége volt. A kutatások első, harminc éves szakaszát zárta le, előadásai jegyzetekkel ellátva a tanácskozás után nyomtatásban is megjelentek, az Ipartörténeti Könyvtár második kötetében adták ki.⁶ A tudományos tanácskozás már nem akadémiai keretek között zajlott, az 1990-es évek közepétől ugyanis a céhtörténeti kutatások szervezeti kerete felbomlott, intézményi háttere megszűnt, az anyagi támogatás a Magyar Tudományos Akadémia részéről drasztikus mértékben csökkent, majd elapadt: a Veszprémi Akadémiai Bizottság működése ellehetetlenült, a szervezet gyakorlatilag feloszlott.⁷

Ebben a helyzetben két kitörési pont mutatkozott. Egyrészt, a hiányzó, célzott finanszírozást a kollégák elsősorban OTKA-támogatással próbálták pótolni, ám ezek a kutatási programok egy-egy kutatóhelyhez, személyhez kötöttek, egymástól elszigetelten valósul(hat)tak meg.⁸ A pénzügyi források megvonása oda vezetett, hogy megszűnt az európai fórumokon a folyamatos magyarországi tudományos jelenlét is a céhtörténeti kutatások vonatkozásában, a koncentrált, intézményes keretek adta lehetőségek és az anyagi erőforrások hiányában ellehetetlenült magyarországi kutatás műhelymunkák sokaságára esett szét, anyagi erőforrások hiányában nem lehetett idehaza nemzetközi konferenciákat sem rendezni. Mindennek az lett az eredménye, hogy a magyarországi kézművesipar-történeti kutatások – melyek európai viszonylatban is kiemelkedők voltak, és mint említettük, elsősorban a magyar történet- és néprajztudomány területén jelentettek kitörési pontot – elszigetelődtek, a magyar tudományos élet lokális, perifériális színtereire vonultak vissza.

A másik továbblépési lehetőség az akadémiai keretek megszűnése után egyfajta nyitás volt a kézműves mesterséget gyakorlatban folytatók felé – német mintára az egyesület kínálkozott a legmegfelelőbb szervezeti formának, nem titkolt szándékkal, hogy ily módon anyagi támogatást is nyerjenek a történeti kutatásokhoz a kézműves mesterséget aktuálisan gyakorló szakembereket tömörítő szervezetektől, elsősorban a Magyar Kereskedelmi és Ipar-

⁴ Bővebben lásd a továbbiakban!

⁵ SZULOVSKY, 2002a 175. skk.

⁶ A szimpóziumon elhangzott előadások és a munkabizottság kiadványainak bibliográfiája önálló kötetben is megjelent: SZULOVSKY, 2002b (Előzményeként megjelent: SZULOVSKY, 2001. Interneten elérhető változata: http://iparmuzeum.hu/old/indexcdd6.html?id=20080514veab_kiadvanyok (a letöltés időpontja: 2014. augusztus 20.)

⁷ DÓKA, 2002. 17.

⁸ Vö. SZULOVSKY, 2005. 9.

kamarától. Szulovszky János elnöklete alatt 2002-ben megalakult a Magyar Kézművesipartörténeti Egyesület az MTA Néprajzi és Történettudományi Intézetének keretein belül.⁹ A várakozások azonban nem teljesültek: a kamara nem támogatja oly módon és mértékben a kutatásokat, mint Németországban, a támogatás kivételes esetben és csak reprezentatív formában érkezett/érkezik. Az egyesület megalapításával a kutatók hazai tevékenységi körüket igyekeztek kiszélesíteni, bevonva a kézműves mesterségek iránt érdeklődők szélesebb rétegeit: azok gyakorlóit, a szakoktatókat, a diákokat, intenzív összefogásban a Nemzeti Szakképzési Intézettel.

Mindez a kézművesipar-történeti kutatások új korszakát és annak egyfajta markáns profilváltását eredményezte. Ez a fentebb említett várakozásokon kívül (hathatós anyagi támogatás reménye) hozott pozitív eredményt is: a kutatók úgy érezték, hogy munkájuk eredményét meg kell osztaniuk a nem tudományos indíttatású, szélesebb hazai érdeklődő közönséggel is. Ennek fórumaként az egyesület két könyvsorozat elindításával próbálkozott, egy 4-5 ív terjedelmű, az oktatási intézmények hallgatóinak, tanárainak és a gyakorló iparosoknak szánt olvasmányos, a különböző iparágak történetéről szóló kiadvánnyal, valamint egy, a tudományos igényeket kielégítő, monográfiákat és tanulmányköteteket tartalmazó sorozattal (Ipartörténeti Könyvtár), melynek első darabja azonnal, még 2002-ben megjelent.¹⁰

A számítógépes feldolgozás első eredményei a magyar céhtörténeti kutatásokban

A kutatók az első, Nagyvázszyban 1971 tavaszán összehívott tanácskozás óta vitatják meg rendszeresen a céhtörténeti kutatások aktuális helyzetét és eredményeit. A nagyvázszyi tanácskozás másik célja – a kutatások integrálása mellett – az volt, hogy a szakemberek kidolgozzák a számítógépes céhkataszter létrehozásához szükséges adatlapokat, illetve ennek kidolgozására egy bizottságot választottak. Mindez azért vált immáron lehetségessé, mert két – túlzás nélkül állítható, a magyar tudomány- és technikatörténetben egyaránt mérföldkőnek számító – tudomány-, valamint intézménytörténeti jelenség kapcsolódhatott össze. Egyfelől Magyarországon ekkorra fejeződött be az ország legkülönfélébb gyűjteményeiben: múzeumokban, levéltárakban, kéziratárakban a kézművesipar-történeti és ezen belül is a céhes tárgyi és írott forrásbázis feltérképezése, rendezése, leltározása, katalogizálása. Továbbá 1960-as évek második felére alakult ki Magyarországon az a közgyűjteményi struktúra, a feltérképezés nyomán az a nyilvántartási rendszer, amely a mai napig is a gyakorlatban van.¹¹

⁹ Az egyesület tevékenységéről, tagjairól, célkitűzéseiről és minden kapcsolódó programról, kiadványról annak honlapján tájékozódhatunk. Lásd: a <http://iparmuzeum.hu/old/index-2.html> linket. (a letöltés időpontja: 2014. május 19.)

¹⁰ DOMONKOS, 2002.

¹¹ A Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1963. évi 9. törvényerejű rendelete a muzeális értékek védelméről, az országos múzeumok és a múzeumi struktúra létrehozásáról, az I/4. pont a gyarapodási naplók, a szakleltárkönyvek, a szekrénykataszteri rendszer bevezetéséről és a leltári szám pontos meghatározása, valamint a 153/1966. évi nyilvántartási utasítás. A múzeumokban ez

A másik jelenség a számítógépes adatfeldolgozás gyakorlatban való elterjedése volt ugyanebben az időszakban. Gyáni Gábor mutatott rá arra a tudománytörténeti jelentőségű momentumra, hogy éppen a kézművesipar-történeti kutatások terén alkalmazták először Magyarországon a számítógépes adatfeldolgozást, amely szélesebb körben csak jóval később, mintegy évtized múlva vált elfogadottá és terjedt el.¹² A céhes kutatások tehát több szempontból is a társadalomtudományok egyik kiemelkedő területét jelentették: a nemzetközi kapcsolatokon kívül módszertani jelentőségű alapkutatások folytak, és integrálták a legkülönbélebb tudományterületet képviselő kutatókat, társadalom-, gazdaság-, technika- és orvostörténészeket, népajztudósokat, levéltárosokat, muzeológusokat, technikai szakembereket, számítástechnikusokat. Ezáltal interdiszciplináris vizsgálatok folytak, komplexitásra törekvő programok valósultak meg, és ennek következtében a magyarországi céhtörténeti vizsgálatok nagyon eredményesek voltak.

Érdeemes megemlíteni, hogy a számítógépes adatfeldolgozás szükségességének felismerői és elindítói az 1970-es évek legelején – abban az időszakban, amikor még a Magyar Tudományos Akadémia kutatóhelyein sem volt elterjedt a számítógépek használata, különösen nem a humán tudományok területén – nem történész, muzeológus, néprajzos, levéltáros szakemberek, hanem a kutatásokhoz, gyűjtésekhez magánszorgalomból és érdeklődésből csatlakozott, de már a '70-es évektől számítógépet használó amatőr pártoló tagok, szimpatizánsok voltak.¹³ Így Bartócz János, a veszprémi tanácskozáson bemutatta a Veszprém megyei céhek dokumentumainak – akkori viszonylatban modern – lyukkártya rendszerrel feldolgozott nyilvántartását, amely 16 különböző őrzőhelyen lévő céhes tárgyat és iratot rögzített. A példa nyomán született meg a döntés tehát 1971-ben a magyarországi céhes kézműipar írott és tárgyi emlékeinek teljes körű, levéltárakban, múzeumokban, könyvtárakban és magángyűjteményekben lévő összegyűjtéséről.¹⁴

a nyilvántartási rendszer a gyakorlatban az 1970-es évek elejére került általánosan bevezetésre. A levéltárak egységes rendszerét, nyilvántartását, felügyeletét először az 1947. évi XXI. tc. szabályozta. Ez a törvénycikk hozta létre voltaképpen a máig is működő levéltári hálózatot, a két világháború között ugyanis mind a városi, mind a megyei, illetve magánlevéltárak ellenőrzés, központi felügyelet és egységes nyilvántartás nélkül működtek. Az 1950. évi 29. törvényerejű rendelettel jöttek létre azok a működési keretek, nyilvántartási rendszerek, felügyeleti szervek, melyek szabályozták a levéltárak gyűjtőkörét, feladatait, céljait, felépítését. A rendszerváltás után csupán 1995-ben került sor új törvény kiadására, mely nem oldott meg minden problémát, így ma a levéltárak működését a 2012. évi LXI. tc. szabályozza, immár a 21. század megváltozott körülményeihez, új feladataihoz és feltételeihez igazodva. A nyilvántartási rendszerek a kor igényei és technikai feltételei szerint változnak, de alapjában véve az iratokra vonatkozó jelzeteleési rend változatlan, ami elengedhetetlen a levéltári dokumentumok azonosításához. (A levéltári rendszeren belül az Országos Levéltár 1945 előtti irataira vonatkozó jelzetrendszere az, ami jelentősen eltér a többi levéltárnál megszokottól, az itt uralkodó szekció rendszer teljesen egyedi. Ember Győző levéltárigazgató munkásságához köthető a különböző hatóságok iratanyagának betűvel jelölt szekcióba sorolása, ezen belül azonban az iratanyag belső rendje a proveniencia-elv alapján változatlanul maradt.)

¹² GYÁNI, 2002. 23.

¹³ Bartócz József egy építőipari vállalat vezérigazgatója volt, Nagybakay Péter pedig kereskedelmi vállalkozó. ÉRI, 2002. 10–11.

¹⁴ DÓKA, 2002. 13.

A számítógépes feldolgozás eredményeképpen 1975–1976-ra készült el a magyarországi céhes kézművesipar forrásanyagának kataszterét tartalmazó első két kötet, amit a magyarországi árszabások forrásanyagának kétkötetes katasztere követett egy évtized múlva, végül, a kézművesipari műhely- és szerszám-kataszter egy szintén kétkötetes gyűjteményi katalógus formájában 1992-ben és 1994-ben látott napvilágot.¹⁵ Nagyon fontos hangsúlyozni, hogy a céhes forráskataszterek nemcsak magyarul, hanem német és angol nyelven is íródtak. A céhkataszter alapmű, mely kb. 220 mesterség ezer településen működő, több mint 4500 céhszervezetének tárgyi és írásos emlékeit tartalmazza, és az első olyan közgyűjteményi segédlet Magyarországon, melynek összeállításában a számítástechnikát alkalmazták.

Dóka Klára szerint a céhkataszter két alapvető kívánalomnak nem tudott megfelelni. Nem sikerült összegyűjteni az utódállamok levéltárainak és múzeumainak anyagát, valamint az alkalmazott számítógépes program nem tudta értelmezni és beépíteni többek között a Magyar Országos Levéltár, közelebbről is a Helytartótanács (a rendszer számára) bonyolult, 18. században kialakult jelrendszerét.¹⁶

A levéltári források közül a kézműves ár- és bérszabályozásokról a céhkataszter sikerén felbuzdulva a Kiss Mária vezetésével összegyűjtött anyag rendszerezése után megjelentek a szintén számítógépes úton összeállított jelzetkataszter-kötetek, melyek 28 közintézmény anyagáról körülbelül 17 000 adatot tartalmaztak. A munka ekkor már számítástechnikai szakember bevonásával folyt¹⁷ – úgy véljük, a feltárt forrásokból származó adatmennyiség e nélkül az 1990-es évek elején már természetesen kezelhetetlen lett volna, illetve ekkora mennyiségű adatot hagyományos módon már nem lehetett volna kezelni. Végül 1992-ben, húsz év tervezgetés után megjelent a magyarországi kézművesipar történetének válogatott bibliográfiája is,¹⁸ amely immáron szintén számítógépes adatfeldolgozáson alapult: a mesterségek köré csoportosítva közel 5600 címszót tartalmaz – sajnos az elcsatolt területeket illetően itt sem folyt anyaggyűjtés.

A Kézművesipartörténeti Munkabizottság tagjai három évtized alatt a 2000-es évek elejéig mintegy 28 kötet 8200 oldalát töltötték meg majdnem 650 publikációval,¹⁹ nem beszélve a programhoz kapcsolódó munkatársak egyéb közleményeiről, tanulmányairól. E mennyiségi mutató mellett elsősorban az írások, kutatási eredmények tematikáját tekintve kell látni azt, hogy ez a látványos eredmény alapvetően azért volt elérhető, mert a számítógépes adatfeldolgozás nyomán kiadott kataszter-kötetek forrásbázisként funkcionálhattak.

¹⁵ ÉRI-NAGY-NAGYBÁKAY, 1975.; ÉRI-NAGY-NAGYBÁKAY, 1976.; ÉRI-NAGY-NAGYBÁKAY, 1986.; NAGY, 1992.; SZABÓ, 1994.

¹⁶ DÓKA, 2002. 14.; Részben e hiányosságot pótolandó, illetve e munkát kiegészítendő állította össze Trostovszky Gabriella az Országos Levéltár anyagaiban található céhíratok tematikus mutatóját: TROSTOVSKY, 1996.

¹⁷ Lukács Márta, az MTA Számítástechnikai és Automatizálási Intézet munkatársa. DÓKA, 2002. 15.

¹⁸ DOMONKOS-NAGYBÁKAY, 1992.

¹⁹ DÓKA, 2002. 18.

A lyukkártyás rendszer azonban technikailag elavult, a kutatás számára az 1990-es évek közepére használhatatlanná vált. Nem folytatódott a szervezett, országos szintű adatgyűjtés, és a lyukkártyás rendszer adatai nem kerültek át egyetlen más, intézményi adatbázisba sem. Tegyük hozzá: kiderült, hogy az akkor használatos, legfeljebb D-Base rendszerű, kezdeti nyilvántartó rendszerekbe nem is lett volna érdemes nagy technikai nehézségek és a nagyszámú hibalehetőség miatt konvertálni azokat.

Az 1990-es évek közepétől, amikor a számítógép használata – ilyen-olyan színvonalon – a kutatóhelyeken és közgyűjteményekben mindenhol általánossá vált, a céhtörténeti kutatások szervezeti keretei, intézményi háttere és anyagi támogatása drasztikus mértékben csökkent. A Veszprémi Akadémiai bizottság 1996 szeptemberben előbb átalakult, majd, mint említettük – Dóka Klára szavaival –: „területen kívüliség és egyéb gondok miatt országos szervezettségű működése egy időre bizonytalan lett”²⁰ – tevékenysége gyakorlatilag megszűnt. A hiányzó, célzott támogatást a helyi kutatási programok nem pótolhatták, már nem egy közös szakmai koordináció keretein belül, országos méretekben, hanem egy-egy kutatóhelyhez, személyhez, a kutatások témavezetőinek egyéni kutatási törekvéseihez kapcsolódóan, elszórta, egymástól elszigetelten valósulhattak csak meg. Nem átfogó, országos kutatási programokról volt tehát szó, hanem egy-egy téma, részterület vizsgálatáról, a kézműves céhek múltjának egy-egy vetületét megvilágító munkákról.

A 2002-ben megalakult Kézművesipari Egyesület a kezdetektől fogva célul tűzte ki egy átfogó, immár a modern kor követelményeinek megfelelő, országos lefedettségű, levéltárakat és múzeumokat egyaránt érintő céhtörténeti adatbázis létrehozását is. Az adatbázis ezúttal már a történeti Magyarország területére kiterjedő kutatást is jelentett volna. E célkitűzés sem valósult meg végül a már kifejtett okok miatt.

Mindezzel párhuzamosan ugyanakkor folytatódott az egyes levéltárak és múzeumok írott céhes forrásainak számbavétele, rendezésük, katalogizálásuk, a segédletek készítése. A múzeumok között a Nemzeti Múzeum járt élen. Az Ipartörténeti-gyűjtemény céhtörténeti emlékeit feldolgozták, és a *Folia Historica* hasábjain folyamatosan publikálták. Ennek nyomán több hazai megyei múzeum évkönyveikben számolt be a tárgyi és írott céhemlékek feltárásáról.²¹ A konkrét témák, a regionális, országos szinten értékelhető folyamatok, tendenciák átfogó analízisei, a nagy ívű feldolgozások időszaka után tehát elérkezett a részeredményeket tartalmazó tanulmánykötetek, a konferenciakötetek, egy-egy új, de nem átfogó vizsgálatokról beszámoló monográfiák elszigetelt kiadásának, és főleg a korábbi kutatási eredmények publikációit tartalmazó szakkibliográfiák összeállításának időszaka.²²

²⁰ DÓKA, 2002. 17.

²¹ SZULOVSKY, 2005. 472.

²² Ezt a tendenciát írja le, annak értékelése nélkül: PALÁDI-KOVÁCS, 2002.

Kritika, módszertan, továbblépési lehetőségek az elmúlt évtizedben

A kutatásokat összegző Dóka Klára 2001-ben a szimpóziumon megállapította azt is, hogy amikor 1994-ben nyolc éves szünet után a kézművesipar-történeti munkabizottság ismét összeült, a résztvevők még a korábbi, társadalomtörténeti megközelítésű vizsgálati szempontok folytatása mellett döntöttek. Ugyanakkor „egyre világosabbá vált..., hogy ez a téma kimerült, hiszen 1990 után a társadalomtörténet kutatói nem a hajdan volt kézművesek viszonyai iránt érdeklődtek.” Majd hozzátette: „Domonkos Ottó helyesen ismerte fel, hogy a továbblépés csak új, eddig mellőzött, feltáratlan témák kiválasztásával lehetséges.”²³

Gyáni Gábor ehhez kapcsolódva több mint egy évtizede, ugyanezen a 2001. évi, X. szimpóziumon több problémát és továbblépési lehetőséget is megfogalmazott. Jelezte a kiadványok „szamizdat” – jellegű, lokális fórumokon való megjelenítése – mint technikai és tudományszervezési probléma – mellett azt is, hogy a kézművesipar-történeti kutatások tudományos beágyazottsága a gazdaság-, város-, társadalomtörténethez, valamint a központi intézményeket képviselő testületekhez, egyetemekhez, és az Akadémiához hazánkban „soha sem volt igazán tökéletes.” Nem kerültek be az eredmények a tudományos közgondolkodásba,²⁴ mert a szakma, a kutatás belterjessé vált: nem kereste, illetve nem kielégítően kereste a kapcsolatokat „a hazai professzionális, a főáramot képviselő társadalomtörténeti műhelyekkel”.²⁵ A megállapítás, úgy véljük, csakis a már leírt nemzetközi tudományos életben való aktív részvétel utáni időszakra érvényes, vagyis az 1990-es évek közepétől kezdődő, és hozzá kell tennünk, napjainkig is eltartó időszakra vonatkozóan. Gyáni Gábor ezzel egyidejűleg megállapította azt is, amivel egyet kell értenünk, hogy a kézművesipar-történeti kutatások lemaradtak arról az európai paradigmaváltásról, melynek lényege, hogy a társadalomtörténet a harmadik évezredben már a kultúra fogalmára összpontosít, és nem szűkül le a struktúratörténetre.²⁶ A kritikai észrevételeket a szakma igyekezett elfogadni, és a Szulovszky János által szerkesztett „A magyar kézművesipar története” címet viselő kötet – mely hatalmas szerzői gárdát vonultat föl és angolul is megjelent – 2005-ben már részben ennek kívánt megfelelni.²⁷

Úgy véljük, ezen a ponton, illetve Gyáni Gábor kritikai észrevételei és módszertani megfigyeléseinek összekapcsolásával érkeztünk el a céhes kutatások egyik aktuális kulcskérdéséhez. Továbblépésként ugyanis nemcsak olyan konkrét, a mai, korszerű társadalomtörténeti szempontokhoz kapcsolható kutatási szempontokat, ötleteket adott, mint például, hogy valaki identitását nem csak foglalkozása szabja meg, hanem például az is, hogy milyen kapcsolat fűzi össze

²³ DÓKA, 2002. 16.

²⁴ GYÁNI, 2002. 23.

²⁵ GYÁNI, 2002. 25.

²⁶ Uo.

²⁷ SZULOVSZKY, 2005. Lásd a 10. oldal megállapításait és a 10-11. oldalon felsorakoztatott támogatói gárdát, szakmai kapcsolatokat, elsősorban az MTA Néprajzi és Művészettörténeti Kutató Intézetével, valamint Történettudományi Intézetével.

háztartását és műhelyét, milyen társadalmi szerepet vállalt abban a közösségben, melyben tevékenykedett.²⁸ Az ezen és hasonló kérdések megválaszolásához, azonban, úgy véli, nem szükségesek a nagy mennyiségű adatok, a statisztikai szemlélet elavulttá vált.

Az ipar-, közelebbről a kézművesipar-történeti kutatás azonban nemcsak a társadalomtörténeti megközelítésnek szolgáltat alapot. Nem beszélve arról, hogy statisztikai mutatók, nagy mennyiségű adatok nélkül gazdaságtörténeti kutatásokat nem lehet végezni – még a legújabb módszerekkel sem.

Ugyanakkor, a társadalomtörténeti megközelítésnél maradva, a 16–19. századra vonatkozó történeti kutatásokban nem általánosítást sugalmazó megállapításokat kell tennünk egy-egy kiragadott példa, eset, jelenség, részfolyamat alapján, mint ahogyan ez bevett gyakorlat, illetve módszer a 20. századi magyarországi társadalomtörténeti kutatásban, hanem konkrét kérdéseket kell megfogalmaznunk és azokat megfelelő mennyiségű forrás feltárása és analízise után óvatosan, nem mai gondolkodásunkat és fogalomhasználatunkat visszavetítve kell megválaszolni. A kérdésfeltevések ugyanakkor nagyon egyszerűek, és megválaszolásuk hálás feladat, mert komplex eredményekkel kecsegtethet. Álljon itt ennek alátámasztására néhány egyszerű példa! Ha például azt a kézenfekvő kérdést tesszük föl, hogy milyen céhes tisztségei voltak élete során egy-egy céhtagnak a céhen belül, esetleg több céhben és több településen is – melyhez hasonló kérdés a 20. századi kutató számára nevetségesen egyszerűnek tűnik, ám a középkori és kora újkori forrásadottságokat tekintve komoly szakmai kihívást jelent a kutató számára –, és ez milyen társadalmi szerepvállalást jelentett; továbbá mit mondhatunk az illető családi háttéréről, anyagi lehetőségeiről, vándorlásáról, annak állomásairól, mobilitásáról, szakmai tudásáról, kapcsolatairól külföldön és azon a területen: faluban, valamilyen birtokon, városban, régióban vagy nem egyszer országos szinten, ahol a vándorlás után letelepedett, működött; vagy egy-egy céhtípus, mesterségtípus általános társadalomtörténeti vetületeit próbáljuk megragadni; illetve általában átfogó kérdésekre próbálunk válaszokat kapni, nem elégségesek a helyi mikrovizsgálatok, mert az azokból levonható általánosítások, országos tendenciákra való kivetítésük a korábbi századokra vonatkozóan nagyon könnyen tévútra vezetnek. Mindezen kérdések, és ezeken felül napjaink társadalomtörténeti szempontjainak – nem visszavetítése, hanem – figyelembe vétele, a „szemléletszélesítés” (mikrotörténeti szintű kutatások után és mellett általánosan megfogalmazható megállapítások tétele, de éppen ezek szintézisével, ahogyan erre Kaposi Zoltán is felhívta a figyelmet²⁹) a céhtörténeti kutatások során és a válaszadáskor módszertanilag a forrásadottságok miatt problematikus, illetve nem egyszerű feladat.

Mindezek megfontolása után és különösen a forrásadottságokat ismerve úgy véljük, hogy a céhes élet történetének korszerű elvek szerinti kutatásában – és nemcsak a gazdaságtörténeti aspektusok vizsgálatakor, ahol is a mintavétel csak az egyik módszertani tényező, és a tendenciák megragadásának ez a kiinduló-

²⁸ GYÁNI, 2002. 26.

²⁹ KAPOSI, 2002. 30.

pontja, hanem több társadalomtörténeti jelenség analízisekor is – „mennyiségek kellene”, vagyis kiindulási pontként teljes körű, statisztikai szempontú adatgyűjtés szükséges, minél szélesebb körű forrásfeltárással.

Számítógépes adatbázisok a levéltári kutatásban

Mindez manapság, az elektronikus adatbázisok korszakában, kijelenthetjük, messzeemenően lehetséges, ha a kutatás feltételei, intézményes háttere biztosított.

A céhes kutatások egyenrangúan alapulnak írott és tárgyi forrásokon. Európai rendszerekkel kompatibilis adatbázisok, amelyek műtárgnyilvántartásra szolgálnak, a magyarországi múzeumokban – hatalmas és érthetetlen a lemaradás e téren nemcsak a nyugat-európai államoktól, hanem a balkáni és kelet-európai államoktól is – napjainkig sehol sem kerültek alkalmazásra. Ezért vagy egy már működő, az átjárhatóság és az európai rendszerekkel történő összekapcsolhatóság kívánalmának megfelelő levéltári adatbázis rendszer adoptálásának lehetősége kínálkozott számunkra kézenfekvőnek, vagy a már meglévő rendszerekhez hasonló, azokkal kompatibilis, de tárgyi forrásokról is szó lévén, azok fotóinak nagy tömegben és jó minőségben való kezelésére alkalmas új rendszer megalkotása. Utóbbi megoldást választottuk.

Az Országos Levéltár az 1990-es évek elejétől készít számítógépes adatbázisokat levéltári anyagokhoz. Ekkor még a D-Base program volt általánosan használatban, melynek kezelése igen nehézkes volt, majd a Microsoft Access-programot használták. Ezek a programok még alkalmatlanok voltak olyan teljes körű adatbázisok létrehozásához, melyekben különböző típusú információk és az irat (vagy műtárgy) fotója egymáshoz rendelve megjelenhetett volna: csupán keresési segédletként, egyfajta elektronikus mutatóként kerülhettek felhasználásra.³⁰

1997-től kezdődően dolgozták fel az Országos Levéltár munkatársai a Magyar Királyi Kancellária levéltárban őrzött Királyi Könyvek 67 kötetét az Arcanum Adatbázis Kft.-vel közösen, mely egy jelenleg is használatos keresőprogramban vált hozzáférhetővé.³¹ Az akkor kialakított adatbázis forradalmi újdonságot jelentett a levéltári iratok adatbázisban történő rögzítésének területén. A rendszer megalkotói a kezdetektől fogva szem előtt tartották, hogy az egyes adatokhoz majd a kapcsolódó források szkennelt, később digitalizált változatát is csatolni lehessen, és ezzel egy valódi adatbázist (nem pedig elektronikus név- ill. tárgy-mutatókönyvet) hozzanak létre.

A Királyi Könyvek munkálatainak sikere ösztönözte a Miskolci Egyetemet arra, hogy egy ottani munkacsoport ugyanebben az adatbázisban, ugyanilyen feltételekkel rögzítse az Erdélyi Fejedelmi Levéltárban őrzött erdélyi Királyi Könyveket.³² A magyar Királyi Könyveket hosszú évek munkájával dolgozták fel, utolsó kötetei az első verzióba már be sem kerültek. A köteteket digitalizálták, a

³⁰ Későbbi konvertálásuk is meglehetősen nehézkes volt.

³¹ Jelenleg a Diplomatikai levéltár használja ezt a keresőprogramot: <http://mol.arcanum.hu/dldf/opt/a101129.htm?v=pdf&a=start> (a letöltés időpontja: 2014. augusztus 20.)

³² Az erdélyi Királyi Könyvek még mindig ebben az első adatbázis-verzióban kutathatók.

korábbi szöveges adatbázist *Folio Builder*-be konvertálták. Az első adatbázis egyes rovatainak korlátozott befogadóképessége a Folió-ban már nem jelentett problémát, így a korábbi köteteket is ki lehetett egészíteni fontos, de kényszerűségből korábban kihagyott információkkal, az utolsó köteteket pedig már eleve ebben a verzióban dolgozták fel, illetve az 1867–1918 közötti, az Ófelsége Személye Körüli Minisztérium fondjában őrzött Királyi Könyvek adataival és felvételeivel is kiegészült az adatbázis. Ugyanebben a Folio-programban készült el a már több millió karaktert tartalmazó *Urbaria et Conscriptioes* (Magyar Kamara Archivuma) adatbázis is. Hatalmas sikerként könyvelhette el az Országos Levéltár a Diplomatikai gyűjtemény adatbázisban történő rögzítését, az oklevelek fotójának digitalizálást és az adatbázishoz rendelését.

Az 1990-es évek végére az Országos Levéltárban több adatbázis létezett, melyek a legkülönbözőbb felépítésű, típusú, információtartalmú iratanyagokhoz készültek. Az adatokat többféle adatbázisban rögzítették, és a sokféleség miatt felmerült az átjárhatóság problémája is. Könnyen előfordul ugyanis, hogy egy bizonyos információ (például személy, helység stb.) több adatbázisban is felbukkan, melyeket ezért egyenként át kellett néznie a kutatónak. A 2000-es évek elejétől kezdve már arra is gondolni kellett, hogy az adatbázisokat nem csak egymással kellene átjárhatóvá tenni, hanem az európai normáknak is meg kell feleltetni. Az Országos Levéltárban indult E-levéltár program felvállalta ennek megoldását, mára nemcsak az Országos Levéltár, de több más levéltár adatbázisának közös keresőprogramját érhetjük el az E-levéltár felületén keresztül.³³ A program azért sikeres, mert egy körültekintő szakmai előkészítő munka előzte meg: 2000-ben levéltáros szakemberek felmérték, hogy – az akkor már e tekintetben élen járó – német levéltárakban milyen programokat és hogyan használnak segédletkészítésekhez és a nyilvántartáshoz.³⁴ A levéltár jelenleg készülő adatbázisai (többek között a címereslevél adatbázis, 1715. és 1720. évi országos összeírások adatbázisainak kiegészítése, a 16–17. századi dikajegyzékek, a dualizmuskori minisztertanácsi jegyzőkönyvek pontosítása, legújabban a Nemzetvédelmi Egyetemen közös programban az 1945 utáni belügyminisztériumi parancsgyűjtemény feldolgozása) már minden párhuzamosan futó adatbázissal kompatibilisek, az európai normáknak megfelelnek, és közös keresőprogramba illeszthetők.

³³ Lásd: www.elevar.hu/kereses (a letöltés időpontja: 2014. augusztus 20.) Az E-levéltár, hivatalos nevén Elektronikus Levéltári Portál, az Országos, majd Magyar Nemzeti Levéltár és Budapest Főváros Levéltárának közös projektjeként indult a 2000-es években. Jelentős Európai Unió támogatásokkal jött létre, feladatai kezdettől fogva szerteágazóak voltak. Az E-levéltár elsősorban az elektronikus és digitalizált levéltári anyagok közzétételét, online-elérhetőségét szolgálja, e célból egyrészt a korábban készült adatbázisok egységesítését és átjárhatóságát végezte el, illetve jelenleg az európai normáknak is megfelelő, közös keresőprogramhoz csatlakozó adatbázisok készítését végzi. Az E-levéltár keretei között valósulhatott meg az is, hogy a levéltárak 2013 óta készen állnak elektronikus iratok átvételére, kezelésére és kutathatóvá tételére, és Európa több levéltárában egységesen használt új nyilvántartási rendszer, a scope-Archiv üzemeltetésére. Az E-levéltár irányítja a digitalizálási munkálatokat, és biztosítja a tárhelyet a hatalmas mennyiségű digitalizált anyag számára.

³⁴ KÖRÖSMEZEI-NÉMETH-TUZA, 2001.

Kutatási feltételek, lehetőségek

Az eddigi tapasztalatok, a nyilvántartási rendszerek aktuális fejlettségi szintje, a határainkon kívül eső, szlovákiai és erdélyi levéltárakban és múzeumokban a kutathatóság szempontjából jelentkező pozitív szemléletváltás, valamint nem utolsósorban megfelelő felkészültségű, az európai levéltári nyilvántartási rendszereket ismerő számítástechnikai szakember segítsége tette lehetővé, hogy egy egységes, ugyanakkor a nemzetközi koordináták között is használható új céhes adatbázisra gondolhassunk. 2011-ben kezdődtek meg a magyarországi céhes adatbázis-rendszer megalapozásának munkálatai, miután felmértük a kutatás állapotát, helyzetét, várható eredményeit és azt, hogy milyen szervezeti és anyagi keretek között valósíthatjuk meg programunkat.³⁵ Kiindulási pontként – miután a résztvevő kutatók különböző intézmények munkatársai – egy intézmények közötti kis kutatócsoport létrehozása, a működéshez pedig egy sikeres OTKA-pályázati támogatás mutatkozott.³⁶

Az elnyert támogatás birtokában 2012-ben indított program célja a magyarországi céhes adatbázis kiépítésének elindítása az 1526–1761 közötti időszakra vonatkozóan, a területi lefedettséget illetően teljes körűen, beleértve a mai Magyarország határain kívül eső területeket is: történelmi városainkat, megyéinket és egyéb közigazgatási egység alá tartozó településeket.

A pályázat – és ebben szellemiségében folytatni kívánja a sok évtizedes gyakorlatot – elsősorban interdiszciplináris forrásfeltáró kutatás. A magyarországi céhes dokumentumok ugyanis nemcsak a történettudománynak, a gazdaságtörténetnek, hanem a néprajztudománynak, a művészettörténetnek is forrásai, ugyanakkor a történeti muzeológia, a történettudományon belül az ipar- és technikatörténet, vagy a hadtörténet, orvostörténet stb. alapvető dokumentumai.

Mindennek kiindulópontját képezte a kezdeti öt kiválasztott város és három megye anyaga: Pozsony, Kassa, Sopron, Székesfehérvár és Pest, Buda, Óbuda, valamint Pozsony, Sopron és Fejér megye forrásai. A magyarországi írott céhes források nagy része – és természetesen a tárgyi források – múzeumainkban található, ezért elsőként bevontuk a gyűjtőkörbe a Kiscelli Múzeumot. Feladatunk a teljes körű feltárás egy adott intézményben, minden céhes forrástípusra vo-

³⁵ Köszönettel tartozunk e téren Németh Istvánnak, az Országos Levéltár fősztályvezetőjének, a Fejér Megyei Levéltár akkori igazgatójának, Erdős Ferencnek és Dominkovits Péternek, az MNL Győr-Moson-Sopron Megyei Levéltár Soproni Levéltára igazgatójának, akik a szakmai megfontolások során voltak segítségünkre. Nem utolsó sorban köszönjük a segítséget és a figyelmet a Hadtörténeti Intézet és Múzeum vezetésének, és a pályázat elnyerése után Mikó Zsuzsanna főigazgatónak, a Magyar Nemzeti Levéltár vezetőjének, akik kezdetektől fogva támogatják törekvéseinket: lehetővé teszik számunkra a kutatási lehetőségek beszükitése, ellehetetlenülése ellenére az intézményen kívül folytatott vidéki és külföldi kutatásokat és a konferenciákon való részvételt.

³⁶ Az OTKA 101 669 sz. tematikus pályázatának keretén belül, amit 2012-ben nyertünk el. Téma-vezető: Kincses Katalin Mária (HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum), senior kutató: Tuza Csilla (MNL OL) az adatbázist megalkotta és a számítástechnikai háttérét Rába Endre (MNL E-levéltár) biztosítja.

natkozóan, a dokumentumok és műtárgyak egészének és a belőlük nyert összes információnak egyetlen adatbázisban történő rögzítése.

2014 tavaszán a kutatás második éve zárult sikeresen. Elkészült az adatbázis, megindult és folyamatos a gyűjtőmunka, elkezdődött és folyamatos az adatok rögzítése is. Miután a rendszer első tesztelése befejeződött, még 2013-ban nyilvánossá tettük adatbázisunk kereső felületét, így a kutatás számára is elérhetővé vált magyar, angol és német nyelven.³⁷ Összegyűjtöttük a székesfehérvári, pesti, budai, óbudai anyagot, teljes körű feltárást és anyaggyűjtést végeztünk Budapest Főváros Levéltárában, a Kiscelli Múzeumban, a Nemzeti Levéltár Fejér Megyei Levéltárában.³⁸ Az Országos Levéltárban a Helytartótanácsi Levéltárban őrzött dokumentumok közül egyelőre a pest-buda-óbudai céhekre vonatkozó dokumentumokat gyűjtöttük össze. Mivel csak magában a Helytartótanácsi Levéltárban őrzött céhes iratok hatalmas, évekre elegendő mennyiségű feldolgozó munkát jelenthetnek, választásunkat a Kiscelli Múzeum, illetve a Budapest Főváros Levéltárának anyagához való kiegészítés indokolta. Hosszú távú terveinkben azonban a teljes iratanyag feldolgozása szerepel.³⁹ Az MNL OL több, más gyűjteményében is találhatóak céhes iratok, így a Magyar Királyi Kancellária levéltárában, amelyből teljes körű feldolgozásra került a *Coehalia abolita* (A 72) állag anyaga, illetve jelenleg feldolgozás alatt áll a Mohács utáni gyűjtemény Céhes iratanyaga (R 276).

Áttörve a céhes kutatások során eddig tapasztalt egyik legnagyobb akadályt, terven felül megkezdtük a kutatást a mai Magyarország határain kívül eső, alapvető fontosságú romániai és szlovákiai levéltárakban is. Így elsőként végeztünk teljes körű feltárást és gyűjtőmunkát a Román Nemzeti Levéltár Temesvári Állami Levéltárában (*Arhivele Naționale ale României Arhivele Naționale Timiș*), a Román Nemzeti Levéltár Kolozsvári Állami Levéltárában, Kolozsvár Város Levéltárában (*Direcția Județeană Cluj a Arhivelor Naționale, Arhivele Statului Cluj*), a Szlovák Nemzeti Levéltár Kassai Városi Levéltárában (*Slovenský národný archív, Štátny archív v Košice*), a Szlovák Nemzeti Levéltár Pozsonyi Állami Levéltárában (*Slovenský národný archív, Štátny archív v Bratislave*), valamint a Szlovák Nemzeti Levéltár Pozsony Főváros Levéltárában (*Slovenský národný archív, Archív hlavného mesta SR Bratislavy*) – utóbbiban a mostani, korlátozott kutatási lehetőségek ellenére –, valamint a kassai Felső-Szlovákiai Múzeumban (*Východoslovenské múzeum, Košice*).⁴⁰ Kutatásaink és az adatbázis jelentőségét nagyban növeli, hogy a

³⁷ A <http://www.arrabo.co.hu/cehek/> felületen (a letöltés időpontja: 2014. augusztus 20.).

³⁸ Budapest Főváros Levéltárában Simon Katalin és Jancsó Éva levéltárosok segítették munkánkat, mely által teljes körű forrásfeltárást végezhetünk. Köszönjük a Fejér Megyei Levéltár munkatársainak segítségét is, ahol szintén mindenre kiterjedő anyaggyűjtésre kerülhetett sor. Példaértékű volt a Kiscelli Múzeum vezetésének (Rostás Péter igazgató és Perényi Roland gyűjteményvezető) hozzáállása célkitűzéseinkhez, melynek köszönhetően szintén minden (egyelőre írott) forrást áttekinthettünk.

³⁹ A Helytartótanácsi Levéltár *Acta mechanica* állaga (C 25) összesen 22,56 iratfolyóméter.

⁴⁰ Kutatásaink során az említett intézmények vezetői és a levéltáros kollégák – törekvéseinket megértve – kivételes segítőkészségről tettek tanúbizonyságot. Közöttük is elsősorban a kassai levéltár igazgatójának, Maria Hajduová asszonynak és a levéltár munkatársának, Martin Bartošnak, a kassai múzeum muzeológusának, Uršula Ambrusová asszonynak tartozunk

hazai, teljes körű feldolgozás lehetőségén kívül eredményei határainkon túl is hasznosulhatnak.

Az anyag folyamatos feldolgozása által az adatbázis-program felhasználói felületének tartalma napról napra gyarapodik. Erre építve munkánk egy nagy ívű kezdeményezés első lépése: középtávon a legnagyobb céhes anyaggal rendelkező levéltárak mindenféle típusú céhiratainak feldolgozását tűztük ki célul a jövőben, mely lehetővé teszi, hogy egyes időszakokra, mesterségekre, témákra, illetve akár személy szerint is „kutathassunk céhtagokra”. A soron következő lépés, hogy az adatbázishoz kapcsoljuk a levéltári iratok digitalizált fotóit, valamint a kapcsolódó tárgyi emlékek fotóit – publikussá tételük a további támogatás függvényében és az intézményközi megállapodások megkötése után a következő pályázati ciklus feladata lesz.

A Magyarországi Céhes Adatbázis rövid bemutatása

Elsődleges szempont, hogy a különböző helyeken fellelhető céhes adatokat egyetlen adatbázis tartsa nyilván. A Magyarországi Céhes Adatbázis (MCA) adatainak rögzítése és publikálása egy interneten elérhető, webes technológiájú alkalmazáson keresztül történik. A keresést lehetővé tévő oldal egy önálló honlap, míg a rögzítés egy, az ilyen típusú – személyekkel kapcsolatos – adatok rögzítésére létrehozott keretrendszerben történik. Munkánk szó szerint a nulláról indult, mivel a pályázat elnyerése után kezdődött el mind a források összegyűjtése,⁴¹ mind az adatbázis megalkotása. 2012 nyara óta gyakorlatilag

köszönettel, akik kassai kutatásainkat nemcsak lehetővé tették, hanem szakmailag is a legmesszebbmenően segítették. Külön köszönettel tartozunk Vladimir Šegesnek, aki nélkül pozsonyi kutatásaink nem jöhettek volna létre. Hálásan köszönjük Jana Schullerová (*Štátny Archív v Bratislave*) igazgató asszony kitüntető figyelmességét és Németh Szilvia (*Archív hlavného mesta SR Bratislavy*) levéltáros pótolhatatlan segítségét. A temesvári levéltárban Lydia Dragiči levéltáros asszony járult hozzá, hogy teljes körű forrásfeltárást végezhessünk: rendkívül nagyra értékeljük munkáját. Hasonlóképpen tartozunk köszönettel a kolozsvári levéltár munkatársainak, közöttük is Flóra Ágnesnek, akinek előzékenysége, szakmai segítsége és figyelve többek között nem egy különleges, eddig a kutatás számára ismeretlen vagy elzárt forrás feltárását tette lehetővé számunkra.

⁴¹ Elméletileg kézenfekvő lett volna, hogy a már feltárt, publikált forrásokból szerzett adatok feltöltésével kezdjük munkánkat. A forráskiadások azonban a legkülönbözőbb szempontok szerint, módszerrel és (főleg) színvonalon készültek, valamint különböző kiadási elvek, szelekció alapján, ami számunkra, akik minden információra kíváncsiak vagyunk, nem elegendő. Érdemes talán csak arra utalni, hogy adatbázisunkban a céhtagok neveit a forrásban szereplő változat(ok)ban adjuk meg, kiadott forrásaink esetében ugyanakkor ez ritkán követendő szempont, továbbá gyakori a félreolvasás. A személyeknél maradva, az adott forráscsoport minden dokumentumára szükségünk van, ami egy adott céllal készített forráskiadvány esetében nem szokott a közlés szempontja lenni: a magyarországi céhes források nem „személyközpontúak”, inkább a céhek működését kívánják dokumentálni (privilegiumok, statutumok, árszabások stb.). Mivel azonban a néprajzi, helytörténeti stb. szempontokat figyelembe vevő, meglehetősen gazdag szakirodalom áll rendelkezésünkre egy-egy céhtípus vagy település esetében, adatbázisunkban helyet adtunk az eddig megjelent munkák felsorolásának is. Ily módon a korábbi megjelent munkák sem „vesznek el”, mert azokat bibliográfiai hivatkozásként hozzákapszolgoljuk az adatbázis új információihoz.

párhuzamosan folyik az adatgyűjtés és a fejlesztés. Ennek előnye, hogy a rögzítendő adatokat már kezdetektől fogva a megfelelő formátumban tudjuk felvinni. Számos ilyen jellegű munka során okoz problémát az informatikusoknak, hogy már kész táblázatokat kell importálni az adatbázisba, melyek olykor nem megfelelő formátumban kerültek rögzítésre, ugyanis hiányzik a rögzítők és a fejlesztők közötti párbeszéd. Az MCA esetében ez a probléma föl sem merült, az adatrögzítés már eleve egy bárhol használható feltöltő felületen történt, nem volt szükség importra.

A munkafolyamatok szerencsés módon szintén párhuzamosan haladhatnak. Miután a források összegyűjtésre kerülnek és digitális fotó készül róluk, a „kinyert” adatok az adatbázis rögzítő felületére kerülnek. Ami a végeredményt, a hozzáférhetőséget illeti, a honlapok nyilvánossá tételének kérdésében megoszlanak a vélemények: egyes nézetek szerint csak akkor szabad egy adatbázist „útjára engedni”, ha már minden adat rögzítésre került, azaz a forrásfeltárás a megadott szempontok szerint befejeződött. Más nézet a folyamatos publikálást és bővítést preferálja – mi ez utóbbi mellett döntöttünk, hiszen a rögzítő felület és a nagyközönség számára elérhető honlap fejlesztése egymással párhuzamosan is haladhat, ami időről időre követelmény is, hiszen újabb és újabb feldolgozási szempontok jelentkezhetnek, melyek az adatbázis felhasználási lehetőségeit bővítik.

Az MCA kialakításánál elsődlegesnek tekintettük a keresési szempontok alapján történő adatstruktúra kialakítását. Ez alapján a két legfontosabb objektum a cég és a személy. Ezek képviselik az adatbázis magját, a többi adattal finomítani lehet a keresést. Míg a céhek adatai könnyen behatárolhatók, vagyis egy-egy céhet könnyen meg lehet határozni, addig a személyekre vonatkozó információk rögzítése és – visszakereshetősége – már sokkal bonyolultabb. Azonos személynevek esetében ugyanis nem lehet minden esetben eldönteni, hogy ugyanarról a személyről van-e szó, vagy egy hasonló adatokkal rendelkező másik emberről, de ennek meghatározása már a kutató szakmai feladata kell, hogy legyen.

Két alapvető kategóriát határoztunk meg: a céheket és a személyeket. Mind a céhek, mind a személyek esetében rögzítjük az adatok lelőhelyeit és jelzeteit. A céhek esetében rögzítésre kerülő adatok: a cég neve, típusa, alapítása, megszűnése, székhelye és a cégben betölthető tisztségek. Ezek azok a minimális adatok, melyek segítségével egyértelműen beazonosítható egy adott cég. Egy konkrét személy megtalálása napjainkban bármely számítógépes nyilvántartó rendszerben nagyon egyszerű feladat, például a személyi szám alapján. A közép- és kora újkorban azonban nem létezett ilyen azonosító, ezért az adatoknak egy olyan részhalmozát kellett kijelölni, amelyik egyértelműen határoz meg egy adott személyt: név, születési idő és hely, nemzetiség, a halálozás időpontja és helye. Ez természetesen olykor még mindig kevés valakinek az azonosításához, ezért a keresést más adatok közzétételével „finomíthatjuk”, hiszen célunk, hogy minél több adatot rögzítsünk a személyekről, mert ez által lesz egyre pontosabb a találat. Így bekerülnek az adatbázisba a vallásra, mesterségre, lakhelyre, a cégben betöltött tisztség(ek)re (természetesen időponttal együtt) vonatkozó adatok is. Ugyanakkor még a felsorolt kritériumok alapján sem lehet minden esetben

teljes biztonsággal azonosítani valakit, mert a forrásadottságok miatt a róla kapott alapvető információk hiányosak, pontatlanok lehetnek.⁴² A céhek életében szerepet játszó személyeknél nem tudjuk megbízhatóan kiszűrni a kettőzéseket sem – ez valójában már szintén az adatbázist használó kutatók feladata.

Ma már természetes igény, hogy rendszerünket más, hasonló adatokat tartalmazó adatbázisokhoz zökkenőmentesen lehessen csatlakoztatni. Ezért az MCA megalkotásakor kialakítottunk egy keretrendszert, melynek magját egy névtér képezi. A névtér igyekszik az európai szabványok⁴³ elvárásainak megfelelni, ezért például a családi-földrajzi-intézményi szerkezetet is megalkottuk. Felvetődött a kérdés: mi lenne, ha a céhes adatokat is a névtér intézményi moduljában tárolnánk? Hiszen a keretrendszer és benne a névtér létrejöttének egyik előnye éppen az, hogy össze lehet kapcsolni más, hasonló adatokat tartalmazó adatbázisokat. Mivel a névtér egyéb, kiegészítő adatok tárolására is alkalmas, a gyakorlatban ez azt jelenti, hogy különféle kapcsolatok (rokoni, házastársi, lakótársi, céhen belüli, adott településen belüli, adós/hitelező viszonylatú stb.) rögzítésére is képes. Így rendszerünk például archontológiai adatbázisokat is képes befogadni – nem titkolt szándékkal többek között a társadalomtörténeti kutatások megkönnyítésére.⁴⁴ Ennek köszönhetően tehát olyan kapcsolatok is felszínre kerülhetnek, amelyek egymástól elzárt, lokális adatbázisokból sohasem derülnének ki. A MCA névtére adatcsere formátumként az EAC-CPF⁴⁵ sémát használja. Végül, a keretrendszer másik alapvető objektuma a különféle digitalizált anyagok tárolását biztosító objektumtár: az iratok, műtárgyak digitalizált fotói.

Mint már említettük, az MCA feltöltésénél abban a különleges helyzetben voltunk, hogy a rögzítő felület kialakítása némileg megelőzte az adatrögzítést. Ennek az a gyakorlati előnye, hogy nem kell adatimportálással foglalkoznunk: bárki csatlakozhat programunkhoz (a webes technológia bárholnan elérhető, csak számítógépes hálózati kapcsolat kell hozzá), aki forrásokat, adatokat kíván rendszerünkben rögzíteni – mindez csak felhasználói jogosultság kérdése.⁴⁶

A kutatók számára kialakított felhasználói felületen a keresés lehet egyszerű vagy összetett, teljes szöveges vagy szótöredékes (!). Az egyszerű keresés gyakorlatilag majdnem minden mezőben keres – a céhek és a személyek esetében egyaránt. Összetett keresés esetén az egyes mezőket „és” és „vagy” kapcsolatok-

⁴² Analóg a probléma a könyvtári integrált rendszerek szerzőségi adatainak nyilvántartásával, bár ott – bizonyos kivételektől eltekintve – sokkal pontosabban dokumentáltak a személyekre vonatkozó adatok.

⁴³ ISAAR-CPF. Leírása: http://leveltar.pte.hu/files/tiny_mce/File/Dokumentumok/ISAAR.pdf. A névtér emiatt egy előre leprogramozott felületen (interface) keresztül kommunikál a különböző adatbázisokkal.

⁴⁴ Különösen fontos szempont ez akkor, ha például arra gondolunk, hogy a céh vezetői általában a város gazdasági-politikai életében is fontos szerepet tölthettek be, illetve a céhbe csak polgárjogot nyert egyének nyerhettek felvételt. A céhes adatbázisunkban szereplő kézművesek így felbukkanhatnak pl. polgárkönyvekben, városi könyvekben tisztviselőként is.

⁴⁵ <http://eac.staatsbibliothek-berlin.de/> (A letöltés időpontja: 2014. augusztus 20.)

⁴⁶ Elméletben a személyek adatait az EAC-CPF séma alapján, a céhes adatokat pedig egy külön XML séma alapján lehet importálni. Lásd: <http://www.xml.org/> (A letöltés időpontja: 2014. augusztus 20.).

kal lehet egymáshoz fűzni. A találati lista mezőnként csoportosított. A fejlesztés részét képezi a továbbiakban, hogy a különféle exportokat le lehessen tölteni, akár egyetlen találatra, de akár az egész listára nézve is.

Sarkalatos kérdése rendszerünknek a többnyelvűség biztosítása. Ez két okból is fontos. Egyrészt ha külföldi gyűjtemények is szeretnék céhes nyilvántartásukat feltölteni, a feltöltő felületen meg kell adni a lehetőséget az anyanyelv kiválasztására, másrészt a keresőfelületen is biztosítani kell ezt a lehetőséget. Mérlegelni kellett, hogy az egyes mezőértékeket anyanyelven vagy pedig a rögzítést végzők nyelvén mutassuk-e meg. Végül úgy döntöttünk, hogy az utóbbi megoldást választjuk, mert az előbbi egy igen bonyolult adatstruktúrát hozott volna létre, vagyis a keresőfelületen a kutató számára a feliratok nyelve változtatható, a keresési értékek viszont a rögzítés nyelvén maradnak.

Az adatrögzítés, szerkesztés tekintetében az MCA négy jogosultsági szerepkört tartalmaz. A kutató egy egyszerű keresési, böngészési jogokkal rendelkező felhasználó. Egyelőre magyar és angol nyelven kereshet az adatok között, de nem módosíthatja azokat. Az adatrögzítő (egyelőre magyar, de a külföldi partnerintézmények bevonásával hamarosan saját anyanyelvén és németül vagy angolul) hozzáférhet az adminisztrációs oldalhoz, adatot rögzíthet, módosíthat, de nem törölhet. A szerkesztő hozzáférhet az adminisztrációs oldalhoz, adatot rögzíthet, módosíthat és törölhet. Végül az adminisztrátor elsősorban a felhasználók kezelésével, az adatbázis biztonságával foglalkozik (karbantartás).

Az MCA jelenlegi állapota, feltöltött adatai, gyakorlati haszna példák alapján

Az adatbázis létrehozásakor több tartalmi vonatkozású szakmai kérdést kellett végiggondolnunk. A legelső: a céhes kutatás forrásai tárgyi és írásbeli dokumentumokra oszthatóak, melyek esetenként nem is különülnek el egymástól – egy múzeum őrizheti például a kádár cég szerszámaint, de céhkönyveit is. Teljességre törekedünk, a kétféle forráscsoportot nem választjuk el egymástól. E tekintetben az MCA nemcsak idehaza, hanem információink szerint Európában is az első.⁴⁷ Az írott emlékeken belül is többféle forrástípus létezik, például privilégiumok, jegyzőkönyvek, tagfelvételi/inas-szegődtetési könyvek, számlakönyvek, vándorkönyvek, anyakönyvek, egyes iratok (például hatóságokkal történő levelezés, rendeletek), cégtagok írásos hagyatéka (magánlevelezés, végrendeletek, inventáriumok stb.). Az eltérő forrástípusok eltérő információkat tartalmaznak, ám ezeket egyértelműen tudni kell a rendszerben rögzíteni.

A különböző intézmények a legkülönbözőbb rendszerben tárolják a dokumentumokat és a műtárgyakat. Számos leltári és jelzet-szisztéma alapján folyik a dokumentumok és műtárgyak nyilvántartása nemcsak idehaza, hanem külföldön is. Dóka Klára kritikai észrevételeinél említettük, hogy a nyilvántartási, illetve jelzetrendszerek sokféleségének problémáját a szakemberek már évtizedekkel ezelőtt fölismerték, de orvosolni nem tudták. Ennek megoldását is kitűztük tehát feladatul. Kijelenthetjük, hogy az MCA-ban a sok-sok eltérő jelzetet egyértelműen,

⁴⁷ Az MCA külföldi propagálásáról és fogadtatásáról a továbbiakban szólunk.

pontosan tudjuk rögzíteni. Ez annál is inkább kíváncsi, mert a program a pontos jelzetek alapján rendeli össze a céheket a személyekkel, valamint a továbbiakban a műtárgy- és iratfotókkal! Csak ízelítőül néhány a nyilvántartási rendszerekből, melynek sokszínűsége miatt minderre szükség van: a külföldi levéltárak nem ismerik a magyarországi fond-állag fogalmát, a romániai levéltárakban csak fondok vannak, az Országos Levéltárban, mint említettük, egyedülálló szekció-törzsszámú rendszer él, és nem utolsósorban a múzeumok levéltáraktól teljesen eltérő leltári számozási vagy nyilvántartási rendjét is meg kell említeni (gyarapítási számok, leltári számok rendszerei, gyűjteményi egységek, szekrény kataszterek stb.).

Mindezen megfontolásokat figyelembe véve került sor végül a már ismertett módon egy „céh-személy” központú adatbázis kialakítására. A rögzítést kissé bonyolítja, hogy valójában egy adatbázison belül két külön rendszerben kell szimultán dolgoznunk, ami a teljes adatbevitel után összekapcsolódik, viszont a kutató a keresőfelületen egyszerre látja a céheket és a hozzá tartozó tagokat. A rögzítésnek ez a módja teszi lehetővé azt is, hogy egy céhhez több tagot, illetve egy személyt több céhhez is hozzárendelhesünk. Egy elméleti példa erre: ha egy szabó Fehérváron volt inas, Olmützben töltötte vándoréveit, Sopronban telepedett le és végül Budán fejezte be tevékenységét, ezt a pályáivet eddig négy levéltár gyűjteményeinek forrásai alapján rajzolhattuk meg (már ha egyáltalán megtaláltuk a vonatkozó forrásokat) – az MCA mind a négy adatot összekapcsolja ennél az egyetlen személynél. Gondoljuk meg: egy-egy iparos hasonló pályáivének megrajzolása még a 20. századi forrásadottságok alapján is gyakran problematikus vagy lehetetlen!

Az adatbázis – indulásként – jelenleg (2014. augusztus) 633 céhet és 3616 személynevet tartalmaz, a Temesvári Nemzeti Levéltár teljes anyagát, Budapest Főváros Levéltárának kora újkori céhes anyagát, az MNL OL Kancelláriai Levéltárában található felosztott céhek dokumentumait, a kassai és a pozsonyi állami levéltár anyagának nagyobbik felét és az MNL Fejér Megyei Levéltár céhes dokumentumainak körülbelül harmadát dolgoztuk fel eddig. Jelenleg az MNL Fejér Megyei Levéltárának, a Budapest Történeti Múzeum Kiscelli Múzeuma céhes gyűjteményének és a kolozsvári levéltár anyagának feltöltése is folyik.

A feldolgozott iratok különböző típusú forrásokat jelentenek: céhprivilegiumokat, inas-szegődtetési iratokat, tagfelvételi könyveket, céhgyűlési jegyzőkönyveket és a céhek vegyes iratait.

A céhprivilegiumok a céhek kiváltságait, jogait, a tagok kötelességeit foglalják össze, 1761 előtt találunk köztük földesúri, egyházi földesúri, azaz püspöki, szabad királyi város által kiadott, illetve uralkodói megerősítésűeket is. A 15–16. századi céhprivilegiumok általában csak a kiváltságokat sorolják fel,⁴⁸ de a 17. szá-

⁴⁸ Az írásunk további részében hivatkozott dokumentumok reprezentatív jellegűek. Csak olyan dokumentumokat említünk, melyek eddig feltáratlanok voltak, s feldolgozásra kerültek az adatbázisban. Ilyen régi, középkori oklevél pl. az 1466-ban Mátyás által a varasdi vargáknak kiadott céhlevél. Csak bizonyos kiváltságokat sorol fel, inkább lehet oltalomlevélnek tekinteni, semmint klasszikus, artikulusokat felvonultató privilegiumlevélnek. A varasdi varga cég levele: MNL OL A 72 N. 14.

zadtól kezdve név szerint azt is megemlítik, hogy kik azok a céhtagok, akik kérik a kiváltságok kiadását és/vagy megerősítését.⁴⁹ Találkozhatunk olyan céhlevéllel is, melyet különböző időben többször is megerősítettek, és minden esetben felsorolják név szerint is a céh tagjait. Ilyenkor más-más időpontokhoz kapcsolódó névadatok állnak rendelkezésünkre ugyanannak a településnek ugyanazon céhéből.⁵⁰ Az adatbázisban valamennyi céhtag ugyanannál a céhnél jelenik meg, de az eltérő évszámokból megtudjuk, hogy mikor voltak ennek a céhnek tagjai. Amennyiben az anyacéh adja a privilégiumot egy leánycéhnek és név szerint felsorolják a tagokat, úgy névadatokat nyerhetünk mind az anyacéh, mind a leánycéh tagjairól,⁵¹ természetesen különböző időpontokban is, mint például a németújvári gombkötő céh tagjainak esetében, akik Rohoncra kértek céhlevelet, a rohonciak viszont Szombathelyről, és a szombathelyi céh pedig Soprontól kapta utóbbi céhlevelét.⁵²

Amikor egy céhbe valaki tanulónak, azaz inasnak jelentkezett, be kellett mutatnia születési papírjait, igazolnia kellett, hogy törvényes szülőktől és házasságból származik: ezt dokumentálják az inas-szegődtetési iratok. Az inas adatait ezek után bejegyezték a céh felvételi könyveibe. Szerencsés esetben megtalálhatjuk az inas nevén, születési helyén és idején kívül szülei nevét, sokszor a kereszt-szülőket is, valamint mestere adatait is, akihez tanulónak került.⁵³

A tagfelvételi könyvek (a 17. század második felétől) különösen értékes források, mert gyakran nemzedékeken át vezették azokat. A céhes mesterség igen gyakran apáról fiúra öröklődött, a 18. századra a céhek bezárkózásával kimondottan preferálták a mesterek fiait, céhbe kerülésüket megkönnyítették az „idegenekkel” szemben. Egy településen folyamatosan működő céh esetében a tagfelvételi könyvből akár három-négy nemzedék rokoni-szakmai kapcsolatai is felderíthetőek.⁵⁴ Kiválóan használható forrástípus ez például akkor, ha a céhek

⁴⁹ A legrégebbi céhprivilégiumaink jelenleg az adatbázisban, melyben már a céhmestereket is említik, a kassai takácsok Zsigmond-korabeli, 1419. évi oklevele (*Slovenský národný archív, Štátny archív v Košice. Cechy mesta Kosice - Tkáci*), a kassai kovácsok 1527. évi oklevele (Uo. - Kováci), a varasdi varga céh kiváltságlevelének megerősítése 1560-ból (MNL OL A 72. №. 14.), de a 17. század második felétől egyre gyakrabban, a 18. században pedig szinte mindig megemlítik a céhmesterek nevét, kisebb céh esetében pedig az összes tagot felsorolják (pl. a szenci és cseklészi fazekasok a két helyiségből összesen öt taggal alapítottak céhet: MNL OL A 72. №. 118.).

⁵⁰ Például az 1510-ben alapított szombathelyi lakatos céhet 1600-ban megerősítik, és mindkét időpontból ismerünk céhtagokat név szerint. Lásd: MNL OL A 72. №. 50.

⁵¹ Lásd például az 1628-ban alapított alsólendvai csizmadia céhet, melynek tagjai Csáktornyárról kértek céhlevelet. Mindkét céh tagjait ismerjük: MNL OL A 72. №. 22.

⁵² A németújvári gombkötő céh 1738-ban kéri ki a rohonci céh céhlevelét, amit a rohonciak 1710-ben kaptak Szombathelyről. A szombathelyi céh 1676-ban a soproni anyacéhtől kapta a céhlevelet, a soproni céhet pedig 1630-ban a pozsonyi gombkötő céh leánycéheként alapították. A felsorolt időpontokban mind a soproni, mind a szombathelyi, rohonci és németújvári céhekből sorolnak fel tagokat a dokumentumok név szerint. MNL OL A 72. №. 41.

⁵³ A Magyar Nemzeti Levéltár Fejér Megyei Levéltárának céhes gyűjteményében számos inas keresztlevelét megtaláljuk, ezekben a legkülönfélébb adatokat fedezhetjük fel: születési név, születési hely, születési idő, vallás, kereszt-szülők neve, mely céhbe adták be, hány évesen, ki a mestere, milyen feltételekkel állt be stb. MNL FML IX.1.b keresztlevelek.

⁵⁴ A budai mészáros céh tagfelvételi könyvéből is hasonló családi kapcsolatokra derül fény, pl.

bezárkózásának történetét illetően akarunk kutatásokat végezni, melynek nemcsak számos gazdaság-, hanem társadalomtörténeti vonatkozása és tanulsága van. Olyan céhek esetében, melyek újonnan alakultak a városba máshonnan betelepülő mesterekből, néha még a külföldi születési helyet és időt is feltüntetik ezek a források, valamint azt is, hogy a jelölt hol tanulta a mesterséget és honnan érkezett a településre.⁵⁵

A céhgyűlésen a céh életének mindenféle ügyei előkerültek: temetések, büntetések, gazdálkodás, a céh vagyonáról, ingatlanairól szóló információk, a legkülönbébb panaszok stb., melyeket a céhülési jegyzőkönyvekben rögzítettek. Ezek a források elsősorban a gazdasági élet kutatóinak, helytörténészeknek, néprajzkutatóknak lehetnek fontosak. Megtudhatjuk belőlük, hogy egy adott évben kik voltak a céhtagok, mennyi taxát fizettek, ki mikor halt meg (például már az özvegye tűnik fel taxafizetőként), mikor költözött el és hová. Mivel a céhjegyzőkönyveket folyamatosan vezették, előfordul, hogy egy-egy kötet több évtizednyi teljes anyagot tartalmaz, de van példánk arra is – a kolozsvári kádároké –, hogy másfél évszázadnyit (esetükben 1614–1761-ből).⁵⁶

A céhek vegyes iratai között helytartótanácsi rendeleteket, jelentéseket, céhtagok különféle, a céhekhez szóló panaszait (például mesterremek elutasítása miatt), vagy a Helytartótanácsához intézett panaszokat (például tagfelvételi kérelem elutasítása miatt) találhatunk.⁵⁷ Várhatóan feldolgozásra kerülnek még a továbbiakban személyi hagyatékok, Kassa esetében mindenképpen a leánycéhekkel kapcsolatos panaszos, illetve peres iratok, vándorlással kapcsolatos dokumentumok (vándorkönyvek, atyamesterek feljegyzései), és a későbbi korszakból legénytársulatok iratai is előfordulhatnak.

Mint a felsoroltakból is láthatjuk, több intézmény legkülönbözőbb forrástípusai kerültek be már eddig is az adatbázisba a középkori oklevelektől kezdődően. Ahhoz, hogy mindezeket egységesen tudjuk rögzíteni, engedményeket kellett tennünk. Így például bármennyire is érdekes lehet egy-egy végrendelet tartalma, nem sorolhatjuk fel az örökül hagyott szerszámokat. Ugyanígy nem tudjuk minden esetben részletesen jelölni a rokonsági fokokat, vagy pontosan megadni a forrástípust, a terjedelmet. Egy túl sok adatot tartalmazó, igen részletes adatbázis megnehezítené nemcsak annak kezelését, de bizonyos esetekben a kutatást is. Ezért (is) döntöttünk végül a fentiekben már többször említett rögzítési

megtudhatjuk, hogy az 1714-ben felvett Ebenhöch Mihály fia, Ebenhöch Ádám 1740-ben lépett be a céhbe (BFL IV.1002.o vegyes céhíratok – mészáros). A kolozsvári kádárok legalább tucatnyi nemzedéke (Gobel, Wentrer, Schwartz, Grunnes, Roth, Schuller, Wagner, Schuster, Galles és több Kádár vezetéknevű család) kísérhető végig több, olykor négy-öt generáción keresztül, az 1560-as évektől kezdődően 200 éven keresztül vezetett protokollumokból. Archivele Nationale Cluj Napoca, Fond 544. Breasle Butnarilor, Nr. 1–4.

⁵⁵ Pl. a budai seborvos és fürdős céh 1771-ben felsorolja, ki hol született, hol és mennyi ideig tanult, természetesen a külföldi születési és tanulóhelyeket is megtaláljuk (BFL IV.1002.o seborvos).

⁵⁶ A budai ács céh jegyzőkönyvében a legkülönbébb ügyeket találhatjuk, a mesterremekkel, tagfelvételi díjjal, fegyelmi kérdésekkel, stb. kapcsolatban, természetesen a tagok neveivel (BTM KM Ctgy. №. 4410. budai ács céh). Vagy lásd az említett kolozsvári kádár céh protokollumát: Archivele Nationale Cluj Napoca, Fond 544. Breasle Butnarilor, Nr. 4.

⁵⁷ BFL IV.1002.o vegyes céhíratok.

struktúra (céhek és személyek jellemző adatai) kialakítása mellett. A megjegyzés rovat azonban mindenképpen teret enged a különlegességek feljegyzésének, ami a keresőfelületen is megjelenik (például rákereshetünk a végrendelet szóra, és ha a rögzítésnél megjegyeztük, hogy ilyen volt, akkor pozitív találatot kapunk). A kutatók feladata pedig a továbbiakban, hogy magát a céhiratot publikálják, elemezzék stb.

Kitekintés

Habár még csak egy óriási munka legelején vagyunk, az eddigiekből talán már kirajzolódik a fő cél: egy olyan egységes céhtörténeti adatbázis kialakítása, melyben a levéltárak és a múzeumok írásos és tárgyi emlékei egyaránt megjelenhetnek – első körben – a Kárpát-medence egész területéről, ezáltal egységes forrásgyűjteményt és lényegesen könnyebb kutatási lehetőséget biztosítva a társadalomtörténet, néprajz, gazdaságtörténet, ipar- és technikatörténet, művészet-történet, a történeti muzeológia, sőt, a családkutatás, szociológiatörténet és egyéb tudományágak és tudományterületek művelőinek.

Kutatási programunkról eddig egy hazai és két külföldi fórumon adtunk számot. Idehaza elsőként a Magyar Kézművesipari Egyesület 2014. évi májusi közgyűlésén számoltunk be munkánkról.

Már ez előtt bemutattuk a Magyarországi Céhes Adatbázist 2013 szeptemberében a német iparkamara szervezésében lezajlott kézművesipar-történeti kutatásokkal foglalkozó berlini konferencián, melyen Németország tartományi levéltárainak és a legjelentősebb német múzeumainak igazgatói, valamint a törvényalkotás részéről jogi szakemberek vettek részt a ZDH szervezésében.⁵⁸ Mintegy nyolcvanán vitatták meg a németországi kézművesipar-történeti kutatások jelenlegi kérdéseit, eredményeit, különös tekintettel a Németországban napról napra gyarapodó, levéltári és muzeális értékeket nyilvántartó adatbázisokra, valamint az ezek megalapozását, megalkotását, koordinálását szabályozó törvényi háttérre.

A tanácskozás azért volt hasznos számunkra, mert a németországi eredmények megismerése alapján saját kutatásainkat könnyebben el tudjuk helyezni az európai koordináták között. Különösen két előadás volt ebből a szempontból tanulságos.⁵⁹ Reinhold Reith (*Universität Salzburg*) a német ipartörténeti kutatások történeti összefoglalója után – melyben utalt az 1980-as években Magyarországon is folyó kézművesipar-történeti kutatásokra is⁶⁰ – az új eredményeket ismertette, elsősorban társadalomtörténeti szempontok alapján, mint például mobilitás,

⁵⁸ ZDH: Zentralverband des Deutschen Handwerks, 10 117 Berlin, Mohlenstraße 20/21. A Magyarországi Céhes Adatbázist a Berlinben megtartott konferencián és ún. workshop-on mutattuk be 2013. szeptember 17-én. (A szimpózium anyaga 2014 őszén jelenik meg.)

⁵⁹ Reinhold Reith: Bilder vom Handwerk und die (moderne) Handwerks-geschichte: Fragestellungen und Forschungsprobleme és Ulrich S. Soënius: Handwerksquellen in öffentlichen Archiven und regionalen Wirtschaftsarchiven: Zukunftsaufgabe Bestandsübersicht.

⁶⁰ Ismertette az ún. modernizációs elmélet, mellyel a magyar kutatás foglalkozott a céhek szervezeteire vonatkozóan.

szociális aspektusok, migráció, környezeti tényezők (környezetszennyezés). Az anyaggyűjtés és feldolgozás szintetikus módon történő elvégzését szorgalmazta, vagyis a levéltári források és tárgyi emlékek együttes vizsgálatát. Talán még ennél is fontosabb volt számunkra Ulrich S. Soénius kölni levéltár igazgató (*Vorstand und Direktor der Stiftung Rheinisch-Westfälisches Archiv*) előadása, aki részletesen ismertette a német levéltárakban a számítógépes adatbázisok megalkotását, felhasználását, illetve az adatbázisok felhasználói jogosultságát meghatározó törvényalkotás során felmerült problémákat. Az ún. nyitott levéltár-programokhoz kapcsolódó németországi kerettörvény (*Gesetz über die Sicherung von öffentlichen Archive*) azt a célt fogja szolgálni, hogy a különböző szervezetségű (városi, a tíz tartományi, országos), és profilú (például gazdaságtörténeti) levéltárak 2008 óta újraalakult struktúrájában összhangot teremtsen a kutatás és kutathatóság, az adatnyilvántartás, adatszolgáltatás terén. Expozójának tanulsága számunkra: előbb-utóbb Magyarországon sem halogatható tovább egy hasonló levéltári törvény megalkotása, melynek többek között keretet kell biztosítani az intézmények közötti adatátadás módjára. Míg Németországban e téren a széttagoltság, a forráslelőhelyek sokszínűsége jelent problémát, mint ahogyan arra egy másik előadó, Klaus Schmitz, a német Kézműves Iparkamara elnöke utalt, addig idehaza elméletileg szerencsésebb helyzetben vagyunk: érdemes lenne megfontolni a Magyar Nemzeti Levéltár új, központosított struktúrájának apropóján egy hazai kerettörvény megfogalmazásának lehetőségét.

Az MCA Berlinben meglepően élénk fogadtatásban részesült, különös, elismerő figyelmet kapott, a német kollégák nagy szimpátiával üdvözölték a kutatást és az adatbázist, hangsúlyozva, hogy végre ismét hírt kaptak az immáron mintegy másfél-két évtizede megszakadt szisztematikus magyarországi céhes kutatások, az 1990-es évek közepéig igen intenzíven folyó és nemzetközi szinten is sikert aratott munka folytatásáról, valamint elismerően nyilatkoztak arról, hogy az MCA alkalmazásával Magyarországon már a gyakorlatban is megvalósulni látszik az, amit Németországban még csak terveznek.

2014. április 23–26. között zajlott Bécsben a világ egyik legnevesebb társadalomtörténeti kongresszusának (ESSHC) soron következő, 10. kongresszusa, melynek egyik, európai társadalmi mobilitást körüljáró szekciójában a magyarországi céhtagok mobilitásának kapcsán mutattuk be az MCA-t, mint a kutatásokhoz konkrét alapot szolgáltató adatbázist.⁶¹ Előadásunk után tucatnyi írásbeli és szóbeli kérdést kaptunk angol, német, osztrák, cseh és baltikumi kollégáktól, akik hasonló, eddig csak a tervezés stádiumában lévő kezdeményezésekről számoltak be, és elismerően üdvözölték a magyar adatbázist. A konferencia után Iona Williams, az Edwin Mellen Press Ltd. igazgatója és Prof. Dr. Herbert Richardson főszerkesztő kinyilvánították szándékukat, hogy a kiadó megjelentetné a magyarországi céhes adatbázis leírását, lényegét, használha-

⁶¹ ESSHC: European Social Science History Conference. A tanácskozás titkársága: International Institute of Social History, Amsterdam, aktuális színhelye: Universität Wien. Előadásunk címe: Supraregional Exchange and Mobility of Hungarian Craftmen in Europe, időpontja: 2014. április 24.

tóságát, a magyarországi céhtörténeti kutatásokba ágyazottan, akár az egyetemen hasznosítható tankönyv formájában, illetve a tudományos adatbázisok tekintetében követendő példaként.

Eddigi hazai és külföldi tapasztalataink megerősítettek abban, hogy jó úton járunk: útjára engedhetjük és kiszélesíthetjük céhes adatbázisunkat, mert hazai és nemzetközi viszonylatban is szükséges és egyedülálló programot sikerült elindítanunk mind tudományos, mind technikai szempontból.

Hangsúlyoznunk kell, hogy a program további sorsa kizárólag annak finanszírozási, valamint az adatbázisban dolgozók gyakorlati kutatási lehetőségeitől függ. Ezért a továbbiakban célul tűztük ki, hogy idehaza szélesebb körben is bemutassuk programunkat azzal a nem titkolt céllal, hogy a közeljövőben múzeumok, levéltárak és más közgyűjtemények is csatlakozzanak hozzá, valamint a hazai tudományos életnek ne csak egy elszigetelt, nemzetközi szinten ugyan elismert, de idehaza nem ismert jelenségéről, törekvésről legyen szó a jövőben. Reményeink szerint ezáltal valamilyen módon, újabb pályázatok elnyerésével az adatbázis további működtetésének anyagi és tudományos hátterét is biztosítani tudjuk, ha az intézményt nem is.

Tovább kell folytatni a határainkon túli kutatásokat is, kétoldalú egyezményeket kötve a forrásokat őrző intézményekkel, a következő körben további szlovákiai és erdélyi levéltárakban, valamint horvátországi és ausztriai lelőhelyeken, és kihasználva a berlini konferencián szerzett kapcsolatokat, közös kutatást végezni németországi intézményekkel is, első körben a Westphälisches Landesmuseum für Handwerk und Technik igazgatónője, Anke Hufschmidt asszony jelezte érdeklődési, majd együttműködési szándékukat.

Az adatbázis technikai bővítéséről már volt szó – e tekintetben nem lehet ismét és eléggé hangsúlyozni a többnyelvűség adta előnyöket. Végül ismételnünk kell a megfelelő magyarországi törvényi háttér megalkotásának szükségességéről az adatbázisok intézményközi felhasználását illetően. Ennek hiányában és addig, amíg ez meg nem valósul, a probléma ideiglenesen intézmények közötti, illetve jelenleg az OTKA-program témavezetőjével kötött szerződések, megállapodások formájában oldható meg. A Magyarországi Céhes Adatbázis remélhetőleg csak az egyik olyan magyarországi számítógépes adatbázis, melynek segítségével nemcsak hazai, hanem külföldi közgyűjtemények forrásaihoz is kapcsolódó adatokat kaphat a hazai és nemzetközi tudományos kutatás.

Rövidítések és irodalomjegyzék

1. Kiadatlan források

ANC Fond 544.	Direcția Județeană Cluj a Arhivelor Naționale
BFL IV.1002.o	Budapest Főváros Levéltára Buda Város Tanácsának iratai, Céhügyi iratok (Acta caehalia)
BTM KM Ctgy.	Budapest Történeti Múzeum, Kiscelli Múzeum, Céhtörténeti Gyűjtemény
MNL FML IX.1.b	Magyar Nemzeti Levéltár Fejér Megyei Levéltára Fejér vármegyei és székesfehérvári céhek iratai, Keresztlevelek
MNL OL A 72	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára A Magyar Királyi Kancellária regisztratúrája, Pri- vilegia coehalia abolita et preces pro articulis coe- halibus
C 25	Magyar Királyi Helytartótanács, Acta mechanica

2. Felhasznált irodalom

- DÓKA
2002 DÓKA Klára: Harminc év kutatási eredményei. *X. Kézművesipartörténeti Szimpózium (Budapest, 2001. október 29–30.) Harminc év számvetése.* Szerk. SZULOVSKY János. Bp., 2002. (Ipartörténeti Könyvtár, 2.) 13–22.
- DOMONKOS
2002 DOMONKOS Ottó: *A magyarországi mesterlegények közép-európai kapcsolatai és szokásai a XV–XIX. században.* Bp., 2002. (Ipartörténeti Könyvtár, 1.)
- DOMONKOS–NAGYBÁKAY
1992 DOMONKOS Ottó – NAGYBÁKAY Péter: *Magyarország kézművesipartörténetének válogatott bibliográfiája.* Szerk. DOMONKOS Ottó–NAGYBÁKAY Péter. Bp., 1992.
- ÉRI
2002 ÉRI István: A Kézművesipartörténeti Munkabizottság előtörténete. *X. Kézművesipartörténeti Szimpózium (Budapest, 2001. október 29–30.) Harminc év számvetése.* Szerk. SZULOVSKY János. Bp., 2002. (Ipartörténeti Könyvtár, 2.) 10–11.
- ÉRI–NAGY–NAGYBÁKAY
1975 *A magyarországi céhes kézművesipar forrásanyagának katasztere I. Register of Sources Relating to Crafts and Guilds in Hungary I. Quellen-*

material-Kataster des zünftigen Handwerks in Ungarn I. Szerk. ÉRI István-NAGY Lajos-NAGYBÁKAY Péter. Bp., 1975.

ÉRI-NAGY-NAGYBÁKAY

1976 *A magyarországi céhes kézművesipar forrásanyagának katasztere II. Register of Sources Relating to Crafts and Guilds in Hungary II. Quellenmaterial-Kataster des zünftigen Handwerks in Ungarn II.* Szerk. ÉRI István-NAGY Lajos-NAGYBÁKAY Péter. Bp., 1976.

ÉRI-NAGY-NAGYBÁKAY

1986 *A magyarországi árszabások forrásanyagának katasztere 1463–1848. Register of Sources Relating to Price-lists in Hungary 1463–1848. Quellenmaterial-Kataster der Preisregelungen in Ungarn 1463–1848. I-II. köt.* Szerk. ÉRI István-NAGY Lajos-NAGYBÁKAY Péter. Bp., 1986.

GYÁNI

2002 GYÁNI Gábor: A kézművesipartörténeti szimpóziumok a társadalom- és várostörténet szemszögéből. *X. Kézművesipartörténeti Szimpózium (Budapest, 2001. október 29–30.) Harminc év számvetése.* Szerk. SZULOVSKY János. Bp., 2002. (Ipartörténeti Könyvtár, 2.) 23–26.

KAPOSI

2002 KAPOSI Zoltán: A kézművestörténet és a gazdaságtörténet kapcsolatai az elmúlt harminc évben a szimpóziumok tükrében. *X. Kézművesipartörténeti Szimpózium (Budapest, 2001. október 29–30.) Harminc év számvetése.* Szerk. SZULOVSKY János. Bp., 2002. (Ipartörténeti Könyvtár, 2.) 31–33.

KINCSES-RÁBA-TUZA

2014 KINCSES Katalin Mária-RÁBA Endre-TUZA Csilla: A Magyarországi Céhes Adatbázis. *Magyar Tudomány*, 175. (2014) 7. sz. 860–870.

KÖRÖSMEZEI-NÉMETH-TUZA

2001 KÖRÖSMEZEI András-NÉMETH István-TUZA Csilla: Az informatika alkalmazása a németországi levéltárakban. *Levéltári Szemle*, 51. (2001) 1. sz. 53–59.

MÁRKUSNÉ

2012 MÁRKUSNÉ VÖRÖS Hajnalka: Veszprém és a kézművesipar-történeti kutatások. *Céhládától az adatbázisig. Új utak és eredmények az ipartörténeti kutatásában.* Szerk. MÁRKUSNÉ VÖRÖS Hajnalka. Veszprém, 2012. 5–14.

NAGY

1992 NAGY Zoltán: Vas megye. *Kézművesipari műhely- és szerszámkataster. (Gyűjteménykatalogus I.)* Veszprém-Körmend, 1992.

PALÁDI-KOVÁCS

2002 PALÁDI-KOVÁCS Attila: A kézművesipartörténeti kutatások és a néprajztudomány. *X. Kézművesipartörténeti Szimpózium (Budapest, 2001. október 29–30.) Harminc év számvetése.* Szerk. SZULOVSKY János. Bp., 2002. (Ipartörténeti Könyvtár, 2.) 19–22.

- SZABÓ
1994 SZABÓ Sarolta: Szabolcs–Szatmár–Bereg megye. *Kézművesipari műhely- és szerszámkataszter. (Gyűjteménykatalógus II.)* Veszprém–Nyíregyháza, 1994.
- SZULOVSKY
2001 Az MTA VEAB *Kézművesipartörténeti Munkabizottsága publikációinak tartalommutatója 1972–1999.* Összeáll. SZULOVSKY János. Bp.–Veszprém, 2001.
- SZULOVSKY
2002a X. *Kézművesipartörténeti Szimpózium (Budapest, 2001. október 29–30.) Harminc év számvetése.* Szerk.: SZULOVSKY János. Bp., 2002. (Ipartörténeti Könyvtár, 2.)
- SZULOVSKY
2002b SZULOVSKY János: Bevezetés. X. *Kézművesipartörténeti Szimpózium (Budapest, 2001. október 29–30.) Harminc év számvetése.* Szerk. SZULOVSKY János. Bp., 2002. (Ipartörténeti Könyvtár, 2.) 5–6.
- SZULOVSKY
2005 *A magyar kézművesipar története.* Szerk. SZULOVSKY János. Bp., 2005.
- TROSTOVSKY
1996 *Céhiratok a Magyar Országos Levéltárban. Magyarországi kormányhatóságok.* 1. Szerk. TROSTOVSKY Gabriella. Bp., 1996. (A Magyar Országos Levéltár segédletei, 2/1.)
- VERES
2002 VERES László: A kézművesség kutatásának műhelyei és eredményei Északkelet–Magyarországon. X. *Kézművesipartörténeti Szimpózium (Budapest, 2001. október 29–30.) Harminc év számvetése.* Szerk. SZULOVSKY János. Bp., 2002. (Ipartörténeti Könyvtár, 2.) 35–38.